

УДК 172.15

ПАТРІОТИЗМ: СПОКУСА ІДЕОЛОГІЄЮ

ЛІПІН М., к. ф. н., асистент кафедри філософських
та соціальних наук КНТЕУ

Відсутність упродовж багатьох століть української державності глибоко відбилася на розумінні патріотизму, який нерозривно пов'язувався із боротьбою за незалежність України. Таким чином, патріотизм в основному визначався через міру причетності до цієї боротьби. Держава, патріот, батьківщина – ці слова йшли поруч у національно-визвольних змаганнях.

Потреба практичного відстоювання і впровадження у масову свідомість ідей здобуття та розбудови державності української нації призвела до ідеологізації всіх проявів суспільно-політичної думки. "Навіть у ХХ ст. політична думка України представлена не стільки політологією, скільки ідеологією" [7, с. 28]. В умовах, коли головною проблемою було практичне відстоювання незалежності України, інші питання відходили на другий план. Коли суспільно-політична діяльність стала основою для самовизначення інтелігенції, тоді метафізичні питання виявилися "неактуальними", "зайвими". Духовність як проблема трансформувалася в політичне питання. Вона виявилася лише епіфеноменом боротьби за незалежність. "Вічні питання" про сенс життя, свободу та цінність особи вирішувалися в контексті згадуваної вже боротьби та під тиском соціальних і політичних проблем. Багато ідеологічно нейтральних понять набуло ідеологічного змісту. Не уник цього і термін "патріотизм".

Під час національного руху в 80-х роках минулого століття та після здобуття Україною незалежності ідеологізація патріотизму сягнула свого апогею. Наслідки цього українське суспільство відчуває ще й сьогодні. Ідеологічний запал ще й досі невичерпаний, однак довіра до самого поняття "патріотизм" ось-ось вичерпається. Отже, слід визначити як впливає ідеологія на становлення патріотизму.

Питання патріотизму в контексті державотворення розглядали М. Драгоманов, М. Грушевський, В. Винниченко, Д. Донцов, В. Липинський та ін. Серед вітчизняних мислителів цим питанням займалися В. Андрущенко, В. Баранівській, О. Заздравнова, С. Кримський, В. Лісовий, В. Табачковський, Л. Губерський та ін. Не заперечуючи тісний взаємозв'язок між процесом державотворення та патріотичним почуттям можна констатувати, що в роботах вітчизняних авторів цей взаємозв'язок абсолютизується. Патріотичне почуття повністю зале-

жить від національних змагань, на перший план виступає його ідеологічна складова, а почуття любові до Батьківщини вимірюється вірністю певній ідеології.

У дослідженні дотримано теорії ідеології, що ґрунтується на започаткованому К. Марксом та Ф. Енгельсом її тлумаченні як хибної, перекрученої свідомості. У наш час проблемою ілюзорної свідомості займалися Г. Батіщев, Е. Ільєнков, М. Мамардашвілі, Ф. Міхайлов, А. Хамідов та ін.

Сформульовані на початку ХХ ст. основні ідеали патріотизму, озброївшись мученицьким ореолом, проіснували ціле століття та були повторно реанімовані під час становлення та розбудови незалежної держави України. Питання полягає у тому, наскільки у новій суспільно-політичній ситуації ідеали минулого були творчо переосмислені, на основі потреб сьогодення. На жаль, можна констатувати відсутність такого переосмислення. Саме тому поняття "патріотизм" виявилось "затертим" до пустого місця.

Багатьма дослідниками зазначається, що патріотизм не означає ідеології, є позаполітичною цінністю, є донаціональним і зберігає загальногромадянський характер [2, с. 338; 9, с. 205], а "патріот любить країну, а не державу, не владу" [8, с. 205]. Однак під час національних рухів "патріотизм" починають пов'язувати з єдністю нації та її змаганнями за державність. Відбувається поєднання понять "патріотизм" і "націоналізм". На думку Е. Сміта, яку поділяють і вітчизняні дослідники, зокрема В. Лісовий, патріотизм у національних рухах стає одним зі складників націоналізму [4, с. 338; 9, с. 18–20]. Відбувається втягнення, ідеологічне використання патріотичних почуттів у політичній боротьбі. Саме деяка невизначеність, споконвічна аполітичність нашого світогляду дозволяє беззастережно прикриватися ним будь-якій політичній силі. Отже, під час національних рухів патріотизм стає складовою ідеології, адже зазвичай термін "націоналізм" розуміється у двох значеннях: "широке, коли цим словом позначають будь-яку ідеологію, що є підставою формування нації та національних держав; вузьке, коли цим словом позначають особливу політичну ідеологію, яка перебуває у стані діалогу з іншими політичними ідеологіями [4, с. 337]. Однак проблема не в тому, що патріотизм виявляється включеним у формування нації та національних держав, а в тому, що його ставлять у залежність від міри залучення в державно-національні справи. Почуття патріотизму є основою останніх. В ідеологічних трансформаціях основа патріотизму стає заангажованою в національних рухах.

Найбільш загальне визначення патріотизму – це любов до Батьківщини. Поняття "Батьківщина" та "любов" потребують особливої уваги. Розпочавши з першого натикаємося на проблему, сформульовану в одній з радянських пісень: "*с чего начинается Родина?*". Відповідь на це питання рівнозначна відповіді на питання,

що таке Батьківщина взагалі. Можливо, що вона починається із рідної землі, де людина народжується, постає, та куди в кінці кінців повертається. Сюди входять географічний ландшафт, знайомі обличчя, звичаї тощо. Однак очевидно, що цього недостатньо. І якщо прислухатися до внутрішнього голосу, то інтуїтивно потрібно долучити до розуміння Батьківщини минуле, майбутнє та всю багатогранність сучасності. Це таємниця, яку людині належить обережно розкривати все життя, наповнюючи змістом, що відкрився їй, свою особистість. "Батьківщина є священна таємниця кожної людини, так само як і її народження. Потрібне особливе проникнення і, можливо, найбільш важке і глибоке, щоб пізнати самого себе у своїй природній індивідуальності, вміти полюбити своє, рід і батьківщину, осягнути в ній самого себе, впізнати в ній образ божий", – писав С. Булгаков [1, с. 308]. Отже, пізнання Батьківщини є самопізнанням – це занурення в живе співзвуччя та співтворення культури.

Рідний край – це не тільки географічні чи етнографічні складові, картографія Батьківщини набагато складніша і різноманітніша. Її полюси розходяться як по горизонталі, так і по вертикалі. Це деяке культурно-історичне утворення, до якого входить уся сукупність окультуреного топосу рідного краю. І край, границя цього топосу збігається з межею освоєної індивідом культури. Саме тому входження в рідну країну є входженням в рідну культуру, і через неї в культуру загальнолюдську. Без цього культурного входження рідний край зужується тільки до зовнішніх ознак, без їх наповнення специфічним символічним змістом. Батьківщина просто переповнена міфічним змістом, що б'є через край – це і гори, і ріки, і пройдені мільйон разів вулиці, і сказані саме так, а не інакше перші слова, це й орнаменти осені, і мелодії колискових пісень, з яких випливає внутрішня інтонаваність людського буття, основні вектори спрямованості мрій та ідеалів: саме цей, а не інший специфічний спосіб і форма прояву загальнолюдського, яке через рідний край наповнює індивіда, утворюючи індивідуальність, а потім через нескінченне проникнення в універсальне багатство рідної культури відбувається становлення особистості. Навіть якщо людина не усвідомлює своїх коренів, її духовний світ укорінений в рідному культурному підґрунті.

Не тільки індивідуальний образ розкривається у Вітчизні. За її посередництвом розкривається становлення людського взагалі. Рідний край – це "культурне тіло", яке народжує вже саму особистість. Тільки тут остання постає не виділяючись із "тіла" а, навпаки, заглиблюючись у нього. Розпредмечуючи "культурне тіло", що було створене в процесі історичного розвитку людською діяльністю, індивід переводить його із уречевленого стану в живе. Цим самим тіло культури стає продовженням органічного тіла людини.

Виявлення першопочатку досліджуваного феномену веде через "природну" Батьківщину до іншої "невідомої країни", яку М. Ма-

мардашвілі назвав "невидимою таємною вітчизною всякої свідомої істоти, й усі ми – оскільки ми істоти свідомі – маємо другу вітчизну, і як духовні істоти, як люди є саме її громадянами" [5, с. 105; 2]. Виявляється, що Батьківщина з духу походить, і саме в цьому причина того, що вона ніколи не "закінчується", потенційно утримуючи в собі відношення людини до всього всесвіту, як своєї Батьківщини. Прилучаючись до неї, індивід прилучається до універсуму. У цьому розкривається символічність поняття "Батьківщина" – воно містить в собі дещо понад самого себе.

Подібне символічне розуміння безумовно багато чого залишає нібито покритим напівпрозорою завісою "священної тайни". У такому стані воно виявляється непридатним для будь-якого використання. Прагнення "розчаклувати" поняття "Батьківщина", зробити його загальнодоступним, походить не від великого патріотизму, а від його перекрученої форми – хибного, ідеологічного патріотизму. Буденна свідомість бачить в утаємниченому корінні Вітчизни нездоланну проблему. Однак в історії людської думки існує ціла традиція "осягнення незбагненого". Відповідно до цієї традиції, саме завдяки утаємниченому стає можливим розуміння чогось.

Ілюзії просвітництва про можливість всевідання давно вже розвіяні гносеологією. Однак такі стереотипи продовжують існувати в інших сферах людського буття. Коли патріотизм потрапляє на політичну кухню, там від нього відсікають усе зайве, що не може перетравити при споживанні шлунок масової свідомості. Усуваючи символічне розуміння Батьківщини, ідеологічний патріотизм вбиває її надчуттєвий зміст, і справа тут не у свідомому намірі, а в недоступності для ідеологічного патріотизму метафізичного виміру людського буття. Навіть якщо спробувати, на основі утилітарно прагматичних мотивів, переказати символ, перевести його в розсудковий, розтлумачений стан, отримаємо його холодну, неживу, перекручену форму. Подібне тлумачення К. Свасьян називає екзекуцією. "Незрозуміле" застерігає Батьківщину від її розчинення у процесі розсудкового упізнання, від редукції незнайомого до знайомого, символічного до схематичного. "Завдяки своїй "незрозумілості" символи розкривають нам таку реальність (і так її розкривають), яка недоступна при звичайній предметно-розсудковій спрямованості свідомості" [2, с. 240]. І саме в цій реальності знаходимо те, що шукали – основу рідного краю.

Отже, Батьківщина має духовне підґрунтя, тобто деяке культурно-історичне утворення, заглиблюючись в яке індивід заглиблюється у підвалини власного буття. Вітчизна "починається" із того ж самого осереддя, з якого походить людина. Саме тому розмова про патріотизм невідривна від розмови про духовність людини, отже розділення їх є свідченням абстрактного розуміння обох. Проблема патріотизму є лише моментом, особливою формою прояву духовної проблеми. Без вирішення останньої ні про який патріотизм говорити не

доводиться. Таким чином можна дійти розуміння того, що патріотизм, відношення до Батьківщини є тільки окремим проявом відношення особистості до світу, інших людей та до себе. Неможливо насильно обмежувати це відношення будь-якими територіальними чи національними кордонами. Так само розмови про "патріотичне виховання" є редукованою формою проблеми особистості. Якщо несформована остання, то прищеплений на цій основі патріотизм буде поверховим і наносним.

"Любов" – це друге поняття, до якого треба уважно віднестися, намагаючись зрозуміти суть патріотизму. Його головною ознакою є любов до Батьківщини. Це означає певне, щонайменше не байдуже відношення. "Тільки любов відкриває людині її *батьківщину*, тобто її духовний зв'язок із рідним народом, її національну приналежність, її душевне та духовне лоно на землі" [3, с. 399]. Любов стає можливою при зустрічі з іншим "Я", яке стає для людини "ТИ". Такі відносини характеризуються як відношення "Я–ТИ". І тут знову зустрічається утаємниченість образу Вітчизни. Чим сильніше патріотичні почуття, тим менше гасел і пафосної метушні, тим більше смиренності перед тим, що відкривається. У відношенні "Я–ТИ" відкривається невичерпність "ТИ", його потойбічність, трансцендентність. Однак вона не віддаляє "ТИ", зокрема Вітчизну, в недосяжну далечінь, адже любити ми можемо тільки близьке нам. Людина зустрічається з потойбічним, із трансцендентним, через іманентне. Крізь власні глибини, у своєму підґрунті вона знаходить шлях, на якому зустрічаються всі "ТИ", на якому стає можливим близькість, відношення любові – те, на основі чого виростає особистість, яка тільки і здатна до зустрічі.

Таким чином, людська "самість" є ніби дверима, крізь які Батьківщина входить у нас, та крізь які ми обживаємо Універсум. Утримуючи двері відчиненими, людина здатна до з'єднання із Вітчизною в єдине ціле. У любові відкривається інше "Я", у ній відбувається єднання з рідним краєм, рідною культурою та рідною землею. І останні постають не як дещо відсторонене чи обмежене стінами (заборами, межами), а як безмежне живе буття.

Вітчизна як культурно-історичне тіло є мертвою без любові, без здивування та смиренності, інакше вона замикається, застигає перед, нами покрита музейним пилом і пафосною байдужістю. Це втрата не тільки для історії та культури – це втрата частини самих себе, своєї творчої здатності. Саме в любові людина залишає задушливу комірчу своєї "самості", "своєї малої особистої оболонки" та виходить у світлий простір універсуму. "Істинна любов є *вихід* з емпіричного та *перехід* у нову дійсність" [10, с. 291]. Шлях цей – спустошення себе, свого "ego" та наповнення "самості" вищим змістом є праця – творчість, що ніколи не закінчується. Крізь розчинені двері "самості" людині дано трансцендентне, тобто деяка духовна реальність. Таким чином, Батьківщина у глибині своїй є образом духу, одним з його ликів.

Наповненість любов'ю є неодмінною суттю будь-якої людської діяльності. Не тільки патріотизм отримує від неї свою основну міру (а не від відношення до процесу державотворення), а й сам індивід у міру своєї здатності відноситися до світу та інших людей як до "ТИ" є Людиною. І справа не у тому, що ми говоримо та чуємо про патріотичні почуття до Батьківщини, а у способі онтологічної вкоріненості цієї любові. Говорити про патріотизм можна скільки завгодно, інша справа утримувати себе в напрузі значеннєвого простору людської культури, перебувати у творчому акті любові. Таке напруження – утримання себе в людській подобі – і є духовним життям. Завдяки любові як метафізичному відношенню людина долає свою самозамкненість, втрачає своєцентричну міру, але отримує універсальну міру, так би мовити отримує погляд "з точки зору вічності". А це і є "утримання" себе у "людській формі" – тяжка та непосильна праця самотворчості – утримання себе в духовному вимірі. Скільки в наших нескінченних політичних бійках закликів до патріотизму, однак у них домінує перш за все ненависть, а не любов. "Професійні патріоти" не любителі – від слова "любити", – і вони цим пишаються. Однак не люблячи, вони як правило не відають істинного призначення своєї "професії", не бачать усієї її проблематичності та утаємниченості.

Що ж відбувається з любов'ю до Батьківщини в результаті додавання до неї ідеологічного елементу. У контексті українського сьогодення слід пам'ятати про поглинання націоналізмом патріотизму, тобто про тотальну ідеологізацію масової свідомості та існування внаслідок цього особливого "мегаінстинкту" (В. Біблер). Отже, потрібно дати собі чітку та правдиву відповідь щодо співвідношення любові та ідеології, адже вони удвох по-своєму претендують на патріотизм. І це не просто співвідношення двох різних термінів – це два різних способи існування у світі.

Очевидно, що відкритий, інтимно-довірливий спосіб існування вкорінює людину в бутті, ставить її в позицію дійсного "просвіту буття" (М. Гайдеггер), тобто в любові просвічується дещо вічне, метафізичне. Ідеологія, навпаки, є способом орієнтування у просторі та часі. Їй невідома, і часто навіть ворожа, спрямованість на вічність.

Якщо любові притаманна відкритість універсальному змісту буття, то ідеологія орієнтована на вузьку смугу наявної дійсності, в межах якої лежать певні інтереси. Причому ідеологія влаштована так, щоб представити частковий інтерес як всезагальний. При цьому відбувається універсалізація тієї смуги наявної дійсності, в якій інтереси можуть бути задоволені.

Цікаво, що слово "*interests*" у перекладі з англійської значить проценти, дохід. І дуже часто патріотизмом саме торгують для отримання політичних дивідендів, для задоволення своїх інтересів. Захист та відстоювання останніх є функцією ідеології. Спроби переорієнтувати патріотизм із метафізичного виміру у сферу політики призводять до його ідеологізації. Зазвичай політична ідеологія визначається

як "систематизована сукупність ідейних поглядів, що виражають чи захищають *інтереси* певної соціальної групи" [6, с. 205]. Отже, позиція ідеології є частковою, позиція патріотизму – всезагальна. Якщо ідеологія в силу своєї обмеженості та частковості змушена жорстко протиставляти "своє" та "чуже", то любов до Батьківщини базується на всезагальному єднанні, що лежить поза антагонізмом "свого" та "чужого". Саме в патріотичному почутті цей антагонізм знаходить своє вирішення.

Таким чином, можна зробити висновок, що співвідношення любові та ідеології – це співвідношення не тільки різних термінів, не тільки різних способів існування у світі, а й різних форми відношення до цього світу, відповідно різних методів його переживання та осмислення. Причому спосіб вкорінення в любові є якісно іншим. Він не просто перевищує та відторгає пропонований ідеологією спосіб існування. Якщо б все було так, то не було б великої різниці, з яким патріотизмом ми маємо справу, адже механізм його існування залишається незмінним. Витіснення, обмеженість, формальність й абстрактність – все це ідеологічні інструменти. І яка різниця, яким терміном ми обличуємо безликість.

Ідеологізований патріотизм смертельно хворий "розсудковістю". Йому не осилити "логіки серця" (Б. Паскаль), здатності "мислити серцем", не подолати страху довіритися буттю, "Ти". Зі своєї вузько-спеціалізованої та вузькозацікавленої точки зору він розкладає світ на частини і втрачає зв'язок із цілим. Просвічуючи всесвіт рентгєнівськими променями "*ratio*", перетворюючи світ у "Воно", розум перетворює все у зрозуміле, доступне для використання, уречевлено-об'єктне. Почуття любові, довіри, близькості розрахувати – просвітити за допомогою "*ratio*" неможливо. Їх можна тільки з середини спостерігати, переживати. Для цього потрібно дещо більше за розум, потрібна здатність цілісно охоплювати світ. А хіба не так він відкривається люблячому оку? А хіба не з цього починається дійсна доля думки?

Без утягнутості в довірливе відношення до світу та інших людей зберігається неподоланим "суб'єкт-об'єктне" протиставлення. Ідеологія це протиставлення подолати не в змозі. Вона є його втіленням, перенесенням "логіки твердих тіл" на людські стосунки. Вбачаючи навкруги одні об'єкти, ми перестаємо бачити особистості, а бачимо речі. Без прозріння в іншому особистості навряд чи варто говорити про любов до Батьківщини. Інакше вона буде абстрактною любов'ю, тобто пустою, стомленою та беззмістовною. Любов без виходу в безумовне – звичка.

Позбавившись образу, знеособлена любов забуває про своє джерело, втрачає вість про нього, втрачає совість. Ставши абстрактно-нічийною, вона все конкретно всезагальне, особливе зганяє до абст-

рактно загального. Проблемне та тяжке розпізнання патріотизму у світлі любові згідно його власного життя в нас підміняється простим оглядом мертвого тіла згідно зовнішніх ознак. Слідування зовнішнім директивам автоматично дарує індивіду патріотичне клеймо – легко та невимушено! І з такою ж легкістю українське суспільство, отримавши легіон новонавернених "професійних патріотів", заразилося смертельною хворобою – "розсудковістю". Бездуховність розмовами про дух не подолати, критикувати розум із формально абстрактних позицій безглуздо, ідеологію не перебороти "кращою" ідеологією. Наше суспільство бідне любов'ю, а саме вона потрібна для якісного кроку з болота бездуховності, з його тотальної заідеологізованості. І якщо правда хоча б частина сказаного вище про патріотизм, то починати потрібно кожному із себе. Не вийде спокійно та комфортно насадити патріотизм у суспільстві, не зачіпаючи себе. Прийдеться заглибитися в проблематичний, неспокійний і трагічний горизонт любові, але не для самоствердження, не для відчуття своєї вищості, а для вболівання та переживання вини, покаяння та розкаяння. Поки ці категорії не стануть насущними для українського суспільства, не відбудеться звільнення від ідеологічної роз'єднаності та бездуховної озлобленості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Булгаков С. Н.* Моя родина / С. Н. Булгаков // Тихие думы. — М. : Республика, 1996.
2. *Возняк В. С.* Метафизика рассудка и разума / В. С. Возняк. — К. : Самватас, 1994. — 340 с.
3. *Ильин И.* Без любви / И. Ильин // Русский Эрос, или Философия любви в России. — М. : Прогресс, 1991.
4. *Лісовий В. С.* Культура-ідеологія-політика / В. С. Лісовий. — К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1997.
5. *Мамардашвили М.* Мысль под запретом / М. Мамардашвили // Вопросы философии. — 1992. — № 5.
6. *Піча В. М.* Політологія / В. М. Піча, Н. М. Хома. — К. : Каравела ; Львів : Новий Світ – 2000, 2002.
7. *Політологія.* — К. : Ельга : Ніка-Центр, 2003.
8. *Рябов С. Г.* Політологічна теорія держави / С. Г. Рябов. — К. : Тандем, 1996.
9. *Сміт Е.* Національна ідентичність / Е. Сміт. — К. : Основи, 1991.
10. *Флоренський П.* Столп и Утверждение Истины / П. Флоренский // Русский Эрос, или Философия любви в России. — М. : Прогресс, 1991.